

Arheološka istraživanja na lokalitetu Veliki Zdenci - Crni Lug 2018. godine

---

Tkalčec, Tatjana

Source / Izvornik: **Annales Instituti Archaeologici, 2019, XV, 107 - 116**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:291:367690>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported/Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

Annales

Instituti

Archaeologici

XV - 2019

Godišnjak

*Instituta za
arheologiju*

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Marko Dizdar

Izvršna urednica/Desk editor

Katarina Botić

Tehnička urednica/Technical editor

Katarina Botić

Uredništvo/Editorial board

Katarina Botić, Ana Konestra, Hrvoje Kalafatić, Daria Ložnjak Dizdar, Saša Kovačević, Bartul Šiljeg, Siniša Krznar;
Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija)

Izdavački savjet/Editorial committee

Vlasta Begović, Marko Dizdar, Dunja Glogović, Snježana Karavanić, Goranka Lipovac Vrkljan, Branka Migotti,
Kornelija Minichreiter, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Željko Tomičić, Ante Uglešić

Lektura/Language editor

Renata Draženović i Marko Dizdar (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Marko Maras i autori / Marko Maras and authors

Dizajn/Design

REBER DESIGN

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambreč

©Institute of archaeology, Zagreb 2019.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services - Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

Arheološka istraživanja

9 Marko Dizdar

Rezultati istraživanja u Lovasu (zapadni Srijem) – Otkriće rano-latenskoga biritualnog groblja

19 Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar
Gorana Kušić

Sotin Srednje polje – Arheološka istraživanja višeslojnoga nalazišta u Podunavlju 2018.

25 Katarina Botić

Bršadin – Pašnjak pod selom, rezultati arheoloških istraživanja 2018. godine

37 Ivana Ožanić Roguljić
Pia Šmalcelj Novaković
Anita Rapan Papeša
Angelina Raičković Savić
Valentina Mantovani
Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg

Aktivnosti i rezultati uspostavnog istraživačkog projekta Život na rimskoj cesti (LRR) (HRZZ, UIP-05-2017-9768) u 2018. godini

41 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati dodatnih zaštitnih arheoloških istraživanja prapovijesnoga nalazišta AN 7A Jagodnjak – Napuštene njive (Baranja)

47 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 3 Petrijevcu – Španice

53 Marko Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 5 Petrijevcu – Karaševo 1

57 Daria Ložnjak Dizdar

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta AN 6 Petrijevcu – Karaševo 2

61 Marko Dizdar

Rezultati istraživanja groblja latenske kulture Zvonimirovo – Veliko polje u 2018. godini

CONTENTS

Archaeological Excavations

9 Marko Dizdar

Research results for Lovas (Western Sirmia) – Discovery of an Early La Tène biritual cemetery

19 Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar
Gorana Kušić

Sotin Srednje polje – Archaeological excavation of multilayer site in Danube Basin in 2018

25 Katarina Botić

Bršadin – Pašnjak pod selom, results of the archaeological excavations in 2018

37 Ivana Ožanić Roguljić
Pia Šmalcelj Novaković
Anita Rapan Papeša
Angelina Raičković Savić
Valentina Mantovani
Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg

Activities and results of the installation research project Life on the Roman Road (LRR) (HRZZ, UIP-05-2017-9768) in 2018

41 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Results of additional rescue archaeological excavation of the prehistoric site AN 7A Jagodnjak – Napuštene njive (Baranja)

47 Marko Dizdar
Daria Ložnjak Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 3 Petrijevcu – Španice site

53 Marko Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 5 Petrijevcu – Karaševo 1 site

57 Daria Ložnjak Dizdar

Results of the Rescue Archaeological Excavations of the AN 6 Petrijevcu – Karaševo 2 site

61 Marko Dizdar

Research results of the La Tène culture cemetery at Zvonimirovo – Veliko polje in 2018

67   **Daria Ložnjak Dizdar**
Marko Dizdar
Marija Mihaljević

Dolina Babine Grede – istraživanje kasnobrončanodobnoga naselja u Posavini 2018. godine

67   **Daria Ložnjak Dizdar**
Marko Dizdar
Marija Mihaljević

Dolina Babine Grede – Research of the Late Bronze Age settlement in Sava Valley 2018

75   **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

O arheološkim istraživanjima crkve sv. Luke Evangeliste u Novskoj 2018. godine

75   **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Archaeological excavations in the church of St Luke the Evangelist in Novska in 2018

101   **Juraj Belaj**

Arheološka istraživanja lokaliteta Pakrac – Stari Grad 2018. godine

101   **Juraj Belaj**

Archaeological research of the site Pakrac – Stari Grad in 2018

107   **Tatjana Tkalčec**

Arheološka istraživanja na lokalitetu Veliki Zdenci – Crni Lug 2018. godine

107   **Tatjana Tkalčec**

Archaeological research on the site of Veliki Zdenci – Crni Lug in 2018

117   **Branko Mušič**
Igor Medarić
Ivan Valent
Tajana Sekelj Ivančan

Geofizička istraživanja srednjovjekovnoga lokaliteta Kalinovac – Hrastova greda 1

117   **Branko Mušič**
Igor Medarić
Ivan Valent
Tajana Sekelj Ivančan

Geophysical research of the medieval site of Kalinovac – Hrastova greda 1

123   **Siniša Krznar**
Branko Mušič
Igor Medarić
Barbara Horn

Geofizička istraživanja lokaliteta Hlebine – Svetinjski breg 2018. godine

123   **Siniša Krznar**
Branko Mušič
Igor Medarić
Barbara Horn

Geophysical research on the site of Hlebine – Svetinjski breg in 2018

129   **Tajana Sekelj Ivančan**

Arheološka istraživanja lokaliteta Hlebine – Dedanovice

129   **Tajana Sekelj Ivančan**

Archaeological excavations of Hlebine – Dedanovice site

137   **Saša Kovačević**

Gomila u Jalžabetu – hitna zaštitna istraživanja tijekom 2017. i 2018. u okviru podteme A4: Ritual unutar „Strategije znanstvene djelatnosti Instituta za arheologiju 2014.–2019.“

137   **Saša Kovačević**

Gomila in Jalžabet – emergency rescue excavations in 2017 and 2018 within the A4: Ritual subtopic of the “Strategy for the Scientific Research Activities of the Institute of Archaeology 2014–2019”

145   **Tatjana Tkalčec**

Nastavak arheoloških istraživanja cisterne i konzervatorskih radova unutrašnjosti kule burga Vrbovca u Klenovcu Humskom 2018. godine

145   **Tatjana Tkalčec**

Continuation of archaeological research of the cistern and conservation works at the interior area of the keep of the Vrbovec Castle in Klenovec Humski in 2018

153   **Tatjana Tkalčec**

Arheološka istraživanja na srednjovjekovnome arheološkom kompleksu Osijek Vojakovački – Mihalj u 2018. godini

153   **Tatjana Tkalčec**

Archaeological research at Osijek Vojakovački – Mihalj medieval site in 2018

167   **Snježana Karavanić**
Andreja Kudelić

Kalnik – Igrišće – rezultati arheoloških iskopavanja u 2017. i 2018. godini

167   **Snježana Karavanić**
Andreja Kudelić

Kalnik – Igrišće – results of archaeological excavations in 2017 and 2018

173   **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Arheološka istraživanja crkve Sv. Martina u Prozorju 2018. godine

173   **Juraj Belaj**
Sebastijan Stingl

Archaeological research of the church of St Martin in Prozorje in 2018

179   **Ana Konestra**
Enrico Cirelli
Gaetano Benčić
Bartul Šiljeg

Istraživanja na Stanciji Blek (Tar – Vabriga/Torre – Abrega): nove spoznaje o srednjovjekovnoj fazi lokaliteta

179   **Ana Konestra**
Enrico Cirelli
Gaetano Benčić
Bartul Šiljeg

Research at Stancija Blek (Tar – Vabriga/Torre – Abrega): new insights in the Medieval phase of the site

187   **Ana Konestra**
Fabian Welc
Anita Dugonjić
Paula Androić Gračanin
Kamil Rabięga
Rafał Solecky
Bartosz Nowacki

Istraživanja projekta „Arheološka topografija otoka Raba“ u 2019. godini na području Lopara: nova saznanja o prapovijesnim i kasnoantičkim lokalitetima

187   **Ana Konestra**
Fabian Welc
Anita Dugonjić
Paula Androić Gračanin
Kamil Rabięga
Rafał Solecky
Bartosz Nowacki

Research within the “Archaeological topography of the Island of Rab” project at Lopar in 2019: new data on Prehistoric and late Antique sites

195   **Goranka Lipovac Vrkljan**
Ana Konestra
Fabian Welc
Mato Ilkić
Mate Parica

Multidisciplinarni terenski radovi projekta RED u 2018. godini: istraživanja u uvali Plemići (Ražanac)

195   **Goranka Lipovac Vrkljan**
Ana Konestra
Fabian Welc
Mato Ilkić
Mate Parica

Multidisciplinary fieldwork within project RED in 2018: research at Plemići bay (Ražanac)

201   **Kristina Jelinčić Vučković**
Emmanuel Botte

Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo Selo Bunje na otoku Braču, 2018. godina

201   **Kristina Jelinčić Vučković**
Emmanuel Botte

Archaeological excavation on the Novo Selo Bunje site on the island of Brač, 2018

217   **Marina Ugarković**
Ivančica Schrunk
Vlasta Begović
Marinko Petrić
Eduard Visković

Arheološka istraživanja rimske vile u uvali Soline na otoku Sveti Klement (Pakleni otoci, Hvar), lipanj 2018. godine

217   **Marina Ugarković**
Ivančica Schrunk
Vlasta Begović
Marinko Petrić
Eduard Visković

Archaeological research of a Roman villa in Soline Bay on the island of St. Clement (Pakleni Islands, Hvar) in June 2018

Terenski pregled

225 Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

Sustavni terenski pregled nalazišta Kurilovec – Belinščica u Turopolju

Field Survey

225 Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

Systematic field survey of the Kurilovec – Belinščica site in Turopolje

Ekperimentalna arheologija

231 Andreja Kudelić

Znanstveno-edukativni i popularni program: Prapovijesno lončarstvo: interdisciplinarnost i eksperiment

Experimental Archaeology

231 Andreja Kudelić

Scientific-educational and popular program: Prehistoric pottery: interdisciplinarity and experiment

Ostala znanstvena djelatnost Instituta za arheologiju

239-251

Additional scientific activity of the Institute

239-251

Arheološka istraživanja

Archaeological Excavations

1. Lovas
2. Sotin – Srednje polje
3. Bršadin – Pašnjak pod selom
4. Josipovac/Čepin
5. Jagodnjak – Napuštene njive
6. Petrijevi – Španice
7. Petrijevi – Karaševo 1
8. Petrijevi – Karaševo 2
9. Zvonimirovo – Veliko polje
10. Dolina – Babine Grede
11. Novska – crkva sv. Luke Evanđeliste
12. Pakrac – Stari grad
13. Veliki Zdenci – Crni Lug
14. Kalinovac – Hrastova greda 1
15. Hlebine – Svetinjski breg
16. Hlebine – Dedanovice
17. Jalžabet – gomila
18. Klenovec Humski – Plemićki grad Vrbovec
19. Osijek Vojakovački – Mihalj
20. Kalnik – Igrišće
21. Prozorje – crkva sv. Martina
22. Kurilovec – Belinščica
23. Tar – Stancija Blek
24. Rab – Lopar
25. Uvala Plemići (Ražanac)
26. Brač – Novo selo Bunje
27. Sveti Klement – Soline

Arheološka istraživanja na lokalitetu Veliki Zdenci – Crni Lug 2018. godine

Archaeological research on the site of Veliki Zdenci – Crni Lug in 2018

Tatjana Tkalčec

Primljeno/Received: 23. 04. 2019.
Prihvaćeno/Accepted: 20. 05. 2019.

Probnim arheološkim istraživanjima nizinskoga gradišta Veliki Zdenci – Crni Lug polučeni su izvanredni rezultati koji su pružili spoznaje kako o vremenu podizanja utvrde u 13. st. i vremenu napuštanja u prvoj polovici 16. st., tako i o načinima gradnje i pregradnje utvrde u raznim fazama. Širok repertoar stolne keramike, osobito u drugome horizontu utvrde (15. st.), daje nam naslutiti status vlasnika utvrde koji su opremom i namještajem svoga dvora pratili modne i statusne standarde ondašnje europske aristokracije.

Ključne riječi: utvrda/nizinsko gradište, fortifikacijski sustav, zemljani bedem, palisada, Veliki Zdenci, 13.–16. st.

Archaeological test excavations of the lowland settlement (gradište) of Veliki Zdenci – Crni Lug brought exceptional results, which provided insights into the 13th century, when the fortification was built, in, and the first half of the 16th century, when it was abandoned, but also into how the fortification was built and reconstructed in various phases. The wide spectrum of ceramic tableware, especially from the second horizon of the fortification (15th c.), indicates the status of the fortification owners, who furnished their castle in line with the fashion and status standards of the European aristocracy of the time.

Key words: lowland fortification, defence system, rampart, palisade, Veliki Zdenci, 13th–16th centuries

Uvod

Od 2015. godine provodi se projekt istraživanja srednjovjekovnih utvrda u grubišnopoljskome kraju, pri čemu su partneri Institut za arheologiju i Grad Grubišno Polje usmjereni na cilj dobivanja novih znanstvenih spoznaja o srednjovjekovlju ovoga kraja i obogaćivanju kulturno-turističke ponude Grubišnoga Polja i njegove okolice. Pri tome se zemljane utvrde – gradišta, svojim prepoznatljivim izgledom, istaknutim u krajoliku, ističu kao atraktivni punktovi za istraživanje i predstavljanje javnosti putem suvremenih muzeoloških metoda. Do sada su tijekom 2015. i 2016. godine provedena probna istraživanja na dvije utvrde, groblju i naselju (unutar srednjovjekovnoga kompleksa *Arheološko nalazište Grubišno Polje – Šuma Obrovi*), a registrirano je ukupno osam utvrda u tome kraju. Istraživanje arheološkoga nalazišta Veliki Zdenci – Crni lug u 2018. godini, treće zemljane utvrde u grubišnopoljskome kraju, nastavak je te suradnje koja je dala izvanredne spoznaje potkrijepljene izvornim arheološkim podacima o naseljenosti područja općine i Grada Grubišno Polje u kasnome srednjem vijeku.

Tijekom proljeća 2011. godine Institut za arheologiju obavio je ciljana rekognosciranja i reambulaciju srednjovjekovnih gradišta na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije i šire. Tom prigodom je načinjena fotografska i nacrtana dokumentacija utvrde Veliki Zdenci – Crni lug koja se na osnovi svoga očuvanog izgleda i položaja u krajoliku te povijesnih podataka ukazuje kao veliki potencijal za znanstvena istraživanja i prezentaciju u sklopu kulturno-turističke ponude (Tkalčec 2012: 122–123, sl. 6). Na osnovi tih podataka, u suradnji s Gradom Grubišno Polje i Šumarijom Grubišno Polje, provedena je parcelacija čestica te je izdvojeno područje na kojem je smješten lokalitet. Nalazi se pod šumom i neurednim raslinjem, na k.č. 1976/2, k.o. Veliki Zdenci (sl. 1). Lokalitet je uvršten u Listu preventivno zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske pod brojem: P–5731. Vlasnik i korisnik zemljišta su Republika Hrvatska / J P „Hrvatske šume“, Uprava šuma Bjelovar. Lokalitet je više puta reambuliran (Tkalčec 2017: 157–159), nakon toga su uslijedila arheološka probna istraživanja.

Arheološka istraživanja obavljena su od 6. do 21.

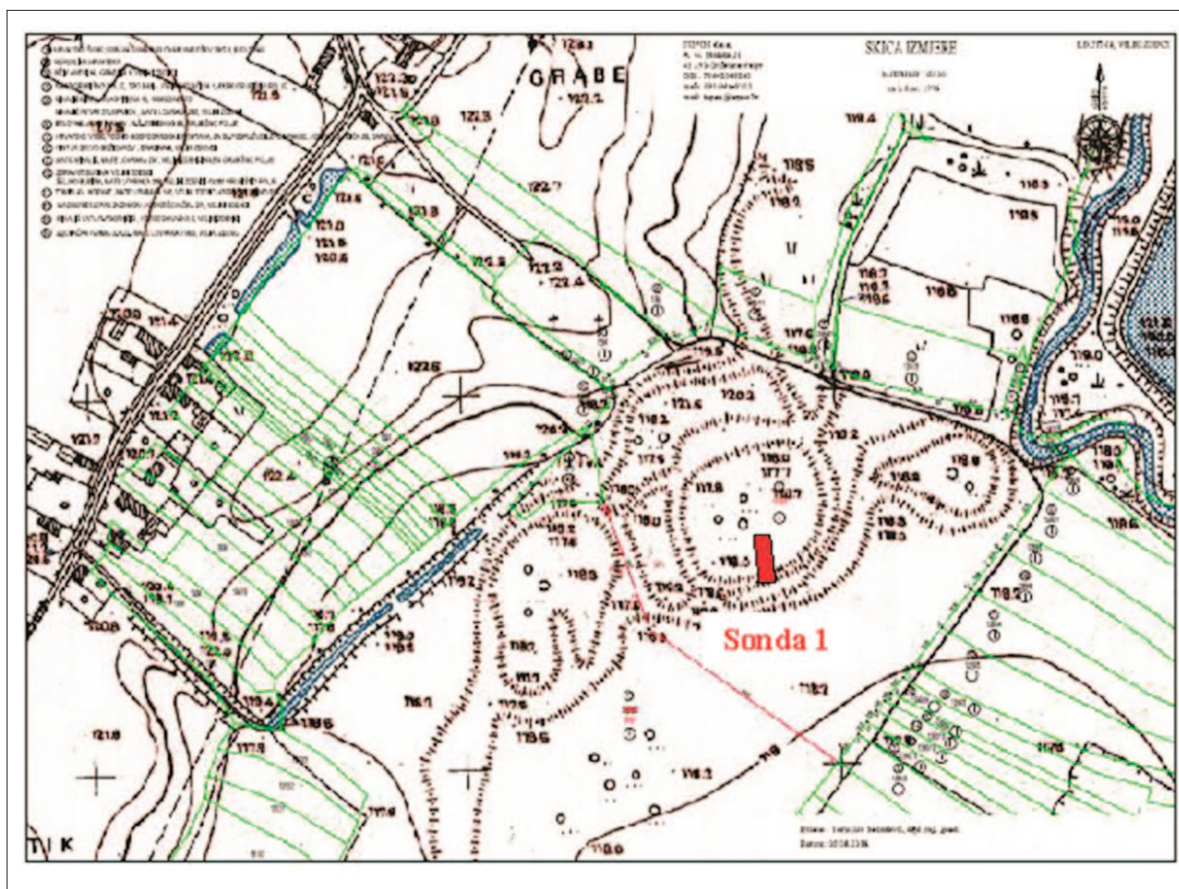
lipnja 2018. godine pod vodstvom dr. sc. Tatjane Tkalčec, više znanstvene suradnice iz Instituta za arheologiju. Zamjenik voditeljice bio je dr. sc. Siniša Krznar, znanstveni suradnik Instituta za arheologiju. Pomoćnu ekipu osigurao je Grad Grubišno Polje, a činila su je šestorica mještana Grada. Sredstva za istraživanja u 2018. godini osiguralo je Ministarstvo kulture RH te nositelj projekta Grad Grubišno Polje.

U suvremenoj literaturi prve spomene o ovome lokalitetu nalazimo u eseju Stjepana Eugena pl. Tomića, objavljenome u *Prosvjeti* iz 1912. godine pod uredništvom E. Laszowskoga (Tomić 2012). U kasnijoj, pa i recentnijoj arheološkoj literaturi, ovaj se lokalitet povezuje s trgovištem *Zdenci Inferior* (Jakovljević 2012: 70). Ne ulazeći ovom prigodom dublje u proučavanje izvora i objavljene literature, kratko ćemo iznijeti neke povijesne podatke o Zdencima, a koji se, kako će se pokazati, mogu odnositi upravo na gradište na položaju Crni lug. Prema opisima međa iz povijesnih izvora, čiju analizu u nedavno publiciranome radu donosi Danko Dujmović, u prvoj polovini 13. st. na području Velikih Zdenaca svoj posjed je imao *magister Moys* (Dujmović 2018: 16–17). Dujmović, a prije njega i drugi autori, gradište Crni lug povezuju sa zdenačkim kastrumom koji se prvi puta spominje 1272. godine (Dujmović 2018: 20–21). U 14. st. (1363. godine) Zdence „posjeduje Šimun de Morochida, a nakon njega vlasnici su njegovi potomci. Kao vlasnik Zdenaca spominje se i Moroc od Međešalje, a ugovorom iz 1490. i Donji i Gornji Zdenci postaju vlasništvo porodice Batori“ (Frntić, Herout 1995: 34; Škiljan 2010: 183). Za posljednje, autori podatke vjerojatno preuzimaju od Josipa Bösendorfera (koji je podatke preuzimao pak od Chankija), a koji dodaje da su Batori još 1495. godine

bili vlasnicima Donjih i Gornjih Zdenaca (Bösendorfer 1994: 77–78). U povijesnim izvorima navedeno se trgovište Gornji Zdenci (*Zdench Superior*) u suvremenoj literaturi učestalo povezuje s položajem Zidine nedaleko Malih Zdenaca, a Donji Zdenci (*Zdench Inferior*) povezuju se uz Velike Zdence, tj. gradište u Crnome lugu (Herout 2016: 9). Godine 1478. u Zdencima je održan sabor čiji zaključci ukazuju na strategiju rješavanja raznih problema i zaštite zemlje uslijed osmanlijskih provala, odnosno donose se zaključci o tome na koji je način plemstvo dužno sudjelovati u obrani zemlje od Osmanlija (Frntić 1977: 23–26; Frntić, Herout 1995: 39–35). Osmanlije osvajaju Zdence sredinom 16. st., neposredno nakon pada Virovitice 1552. godine (Frntić, Herout 1995: 43).

Rezultati arheoloških istraživanja

Arheološko nalazište Veliki Zdenci – Crni Lug, u narodu zvano „Gradina“, nalazi se između južnoga kraja sela Veliki Zdenci i rijeke Ilove (općina Grubišno Polje, Bjelovarsko-bilogorska županija) (usp. sl. 1). Na terenu se, osobito u doba godine kada vegetacija miruje, prepoznaje po umjetno izgrađenim opkopima i zemljanim bedemima. Utvrda je smještena u šumi Crni lug, južno od brijega na kojem se nalazi groblje. Ovo nizinsko gradište ustvari je oblikovano iz južne padine toga brijega. Središnje uzvišenje kruznoga tlocrta promjera je oko 30 m i nadvisuje okolni teren za oko 3,5 m. Okruženo je s južne strane trima obručima nasipa i jaraka, dok je na sjeveru polumjesečasti plato. Zemljani bedemi su očuvani u visini od 2,5 do 1,5 m. Širina obrambenih jaraka iznosi 4–5 m. Sistem jaraka i bedema čini obrambeni pojas središnjega uzvišenja s njegove južne polovice, dok je na sjeveru spomenuti povišeni plato nepravilnoga oblika. Taj

Sl. 1 Arheološko nalazište Veliki Zdenci – Crni lug, Gradina na topografskoj karti 1:5000 s podlogom katastarskih čestica i položajem arheološke sonde 2018. godine (izradila: T. Tkalčec)

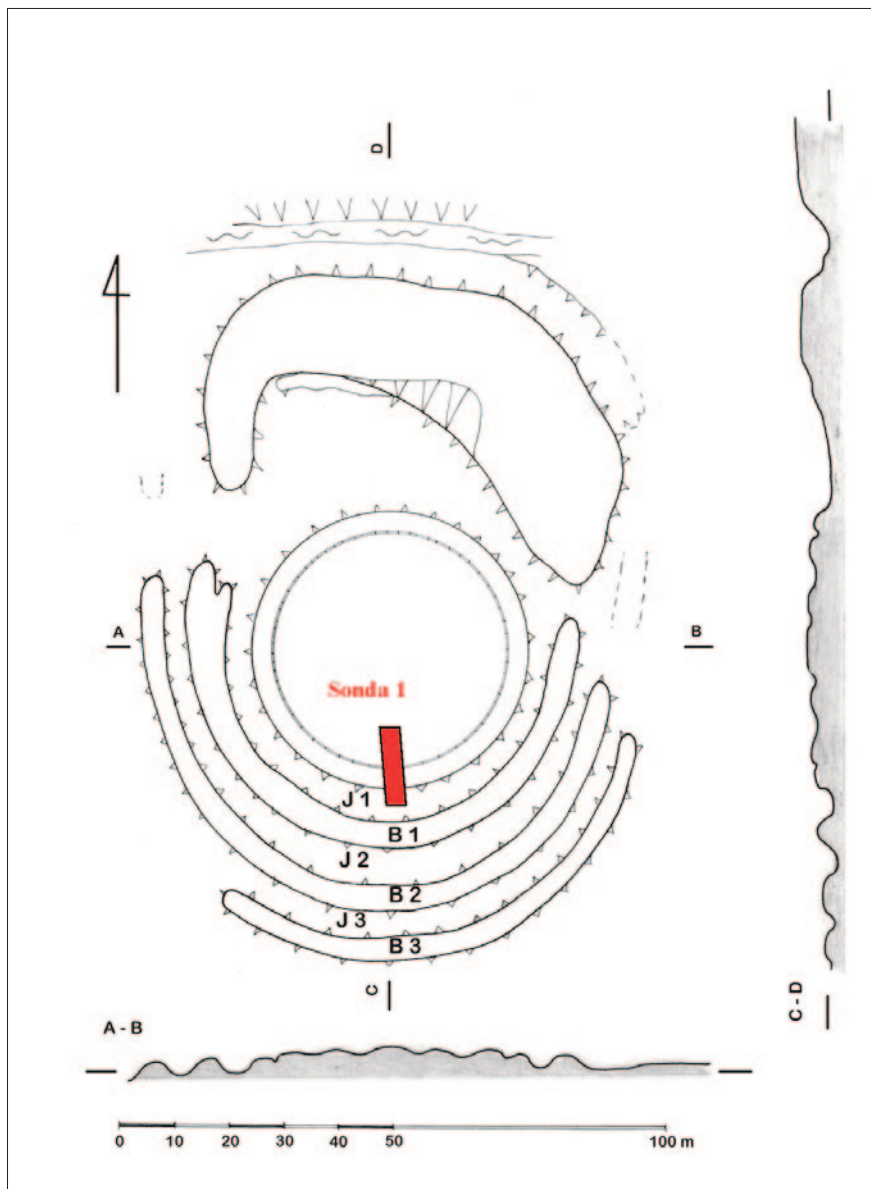
Fig. 1 Archaeological site Veliki Zdenci – Crni lug, Gradina at topographic map 1: 5000 with subdivision of cadastral parcels and position of archaeological trench in 2018 (made by: T. Tkalčec)

je sjeverni plato dalje na sjeveru odvojen od povišenoga položaja na kojem je danas groblje (a pretpostavlja se i crkva s grobljem u srednjem vijeku) dubokim jarkom kojim teče i voda u kišnije doba godine. U određena doba godine i opkopi oko samoga gradišta ispunjeni su vodom, a u srednjem vijeku su svakako bili sustavima kanala vezani i uz Ilovu što je bila dodatna obrambena značajka lokaliteta kojom je otežan pristup centralnoj utvrdi (sl. 2).

riječ o velikim intervencijama tragača za blagom o kojem i danas postoje razne priče i legende.¹

Naša početna razmišljanja išla su i u pravcu toga da ćemo upravo na rubnome dijelu središnjega uzvišenja pronaći možda i obrambeni zid grada izgrađen od opeke. Međutim, istraživanja su pokazala drugačiju situaciju. Iako arheološkom sondom nije obuhvaćena velika površina, istraživanja su sezala i preko 3 m u dubinu i rezultirala

Sl. 2 Utvrda Veliki Zdenci – Crni lug, Gradina s obilježnim položajem arheološke sonde (crtež: T. Tkalčec)

Fig. 2 The Veliki Zdenci – Crni lug, Gradina fort with marked position of the archaeological trench (drawing: T. Tkalčec)

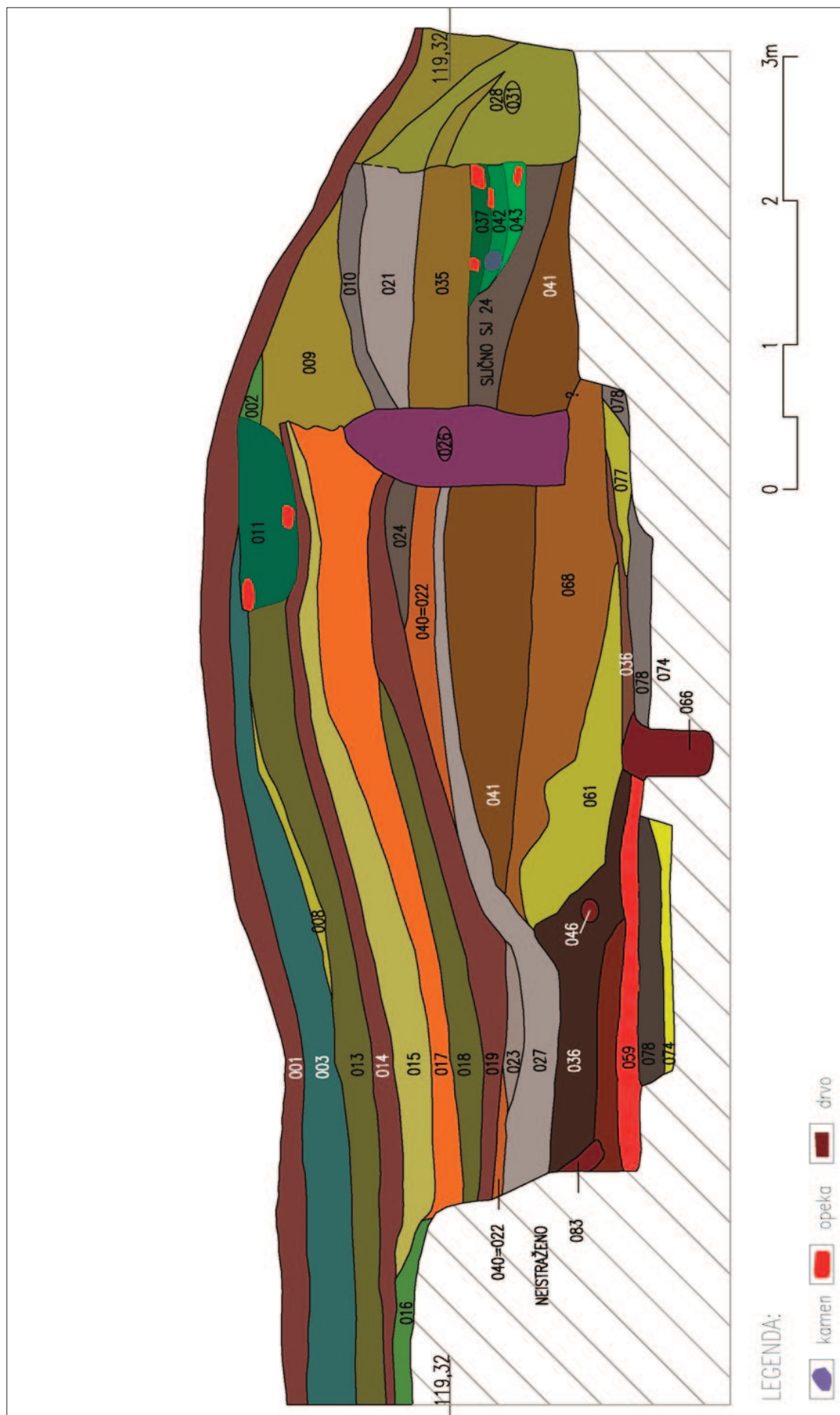
Istražena je arheološka sonda veličine 9,40 x 2 m i to na južnoj strani humka, na njezinome rubnom dijelu. Sjevernim dijelom sonde zahvaćen je južni dio samoga središnjeg uzvišenja, a južnim dijelom povišeni rubni obruč središnjega uzvišenja koji se u konfiguraciji terena očituje kao nasip uz sami rub humka, neposredno prije prvoga obrambenog opkopa. Ta je pozicija na drvećem obraslome lokalitetu bila najpovoljnija za otvaranje veće sonde. Samo središnje uzvišenje pretrpjelo je očito mnogo kasnijih prekopavanja te je dosta uništeno dubokim i velikim iskopima za koje smo u prethodnim obilascima pomišljali da je riječ o neobičnoj strukturi samoga središnjeg uzvišenja te da je ono građeno od niza manjih jarka i nasipa. Detaljnijim sagledavanjem lokaliteta tijekom samih arheoloških radova, dolazimo do zaključka da je

dragocjenim informacijama o načinu života na lokalitetu, njegovoj dataciji te načinima gradnje same utvrde.

Kako je preliminarna obrada svih nalaza zgotovljena, osobito kuhinjske keramike, odlučili smo u izvješću donijeti sliku rezultata istraživanja kronološki, dakle od najstarijih slojeva pa do posljednje nataloženih slojeva, s pokušajem preliminarne interpretacije datacije nalaza i slojeva te gradnje određenih elemenata same utvrde. To su ipak samo preliminarna razmišljanja koja će u planiranim objavama biti bolje potkrijepljena apsolutnodatacijskim analizama koje su u tijeku, a dakako i studijskim komparativnim tipološko-kronološkim analizama pokretnih

1 Stoga ovom prigodom sl. 2 ispravljamo i prethodno objavljeni tlocrt u Tkalčec 2012: 122, sl. 6.

Sl. 3 Istočni profil Sonde 1 (izmjera: S. Krznar, T. Tkalčec; crtež: T. Tkalčec; vektorizacija: K. Turkalj)
 Fig. 3 Eastern Profile of Trench 1 (measured by: S. Krznar, T. Tkalčec; drawing: T. Tkalčec; vectorization: K. Turkalj)

nalaza, posebice ulomaka majoličkih posuda.

Istraženi slojevi i pokretni nalazi u njima omogućavaju nam prepoznavanje tri horizonta korištenja utvrde, od kojih je pokretnim nalazima te debljinom nataloženih slojeva najbogatiji srednji. Svi pokretni nalazi pripadaju razdoblju kasnoga srednjeg vijeka, s time da se u starijem, prvome horizontu zamjećuju izrazite tradicije razvijenoga srednjeg vijeka, osobito u njegovoj prvoj fazi. U trećem pak, najmlađem, horizontu koriste se i dalje svi dotad rabljeni funkcionalni i oblikovni tipovi posuda, no uvodi se novina – glaziranje unutyrnjih stijenki posuda. Pojava takvih posuda mogla se pojaviti i u doba srednjega horizonta, međutim njezin izostanak među brojnim pokretnim nalazima pronađenima u tome drugom horizontu, ipak nas navodi na opredjeljenje gornjih slojeva u zaseban horizont, sam izmak kasnoga srednjeg vijeka. Govoreći o stoljećima, okvirno bismo najstariji, prvi horizont opredijelili u drugu polovicu 13. st. (drugu fazu prvoga horizonta nešto kasnije tijekom 14. st.), drugi horizont eventualno u kraj 14., a zasigurno tijekom čitavoga 15. st., a treći, najmlađi horizont u početak 16. st. ili čak čitavu prvu polovicu 16. st.

Ranije spomenute apsolutnodatacijske i tipološko-kronološke analize, nadamo se, omogućit će nam i preciznije lučenje svih slojeva, pa se nadamo bolje prepoznati i slojeve druge polovice 14. st., jer se stječe dojam da je lokalitet neprestano bio naseljen, a koje na osnovi tipološke analize pronađenoga materijala ne možemo jasno lučiti. Brojni nalazi iz drugoga horizonta pronađeni su i u naizgled sterilnim slojevima (žutim i sivožutim slojevima ilovače). Crvenosmeđi rastresiti slojevi na lokalitetu predstavljaju pak periode u kojima su se, čini se, događale intenzivne graditeljske djelatnosti te su oni nastali truljenjem velike količine drvene građe.

Sagledavajući taloženje slojeva na lokalitetu koji su se arheološki vrlo dobro mogli slijediti, a zorno su se izražajnim bojama zemlje manifestirali i u profilima sonde, uočavamo nekoliko slojeva intenzivnije humusne boje u kojima su se događale veće graditeljske djelatnosti ili pak ruševne djelatnosti drvene građe koje su ostavile svoje tragove u obliku arheoloških kulturnih slojeva crvenkastosmeđih i tamnijih tonova. Od toga najniži sloj pripada prvome horizontu (SJ 36), daljnja dva srednjemu (SJ 19 i SJ 14), dok bi najviši (SJ 3) pripadao posljednjem horizontu života na utvrđi (sl. 3, usp. i fotografije istočnoga profila i dna iskopa na sl. 4–6).

U **prvome horizontu** na zdravicu SJ 74 nataložio se sivkasti sloj ilovače SJ 78 u kojem nije bilo pokretnih nalaza. Središnji humak u to vrijeme nije imao rubni povišeni nasip. Na lokalitetu takvoga oblika, međutim, događale su se neke intenzivne djelatnosti jer je na njega nataložen sloj crvenozapečene zemlje, poput razmrvljene opeke ili, prije, poput urušenja neke peći – SJ 59 (sl. 4). Pretpostavljamo da nije riječ o mjestu gdje se radila opeka već prije o urušenju neke peći jer su unutar SJ 59, kao i na njegovome dnu, tj. samome vrhu SJ 74, pronađena dva deblja glazirana keramička ulomka koji bi mogli biti oplatni dijelovi postolja kaljeve peći. U istome sloju SJ 59 nađen je i ulomak podne opeke velikih formata (veći od 27 x 27 cm, debljine 6,8 cm). Bez ostalih pokretnih nalaza, ove bismo nalaze prije stavili u nešto kasnije razdoblje, međutim terenska situacija pokazuje drugačiju sliku. Naime, na taj crveni sloj nataložio se sloj intenzivno crvenosmeđe zemlje s vidljivim ostacima drveta – SJ 36 (sl. 5). Po pokretnim nalazima (ulomcima kuhinjske keramike) valja ga datirati u drugu polovicu ili kraj 13. st.

U toj fazi događaju se građevinske intervencije – počinje se podizati zemljani nasip koji se sada nalazi na rubu središnjega uzvišenja utvrde kakvu poznajemo u

Sl. 4 Sloj SJ 59 u sjevernome dijelu sonde, pogled sa sjevera (snimio: S. Krznar)

Fig. 4 Layer SU 59 in the northern part of the trench, view from north (photo: S. Krznar)

današnjem obliku. Pretpostavljamo da je tada i formiran jarak, ako on već i prije nije postojao, što istraživanjima nismo uspjeli provjeriti. Dapače, čini se da je središnje uzvišenje prvobitne utvrde ustvari bilo puno manje površine te da smo sjevernim dijelom otvorene sonde istraživali dio prvoga, unutarnjega jarka prve utvrde (nad kojim je, kako ćemo kasnije vidjeti, nekoć bila podignuta neka drvena konstrukcija), a južnim dijelom sonde ustvari prvi bedem i dio vanjskoga jarka prve utvrde. Taj je južni vanjski jarak u sljedećoj fazi, kada se središnje uzvišenje proširuje, pokazat će se, postao prvi unutarnji jarak preinačene utvrde. Kada su formirana ostala dva vanjska jarka i bedema, odnosno u kojoj fazi je građište poprimilo oblik kakav i danas iščitavamo na terenu, ne možemo znati sa sigurnošću.

Nasip iz prve faze, tj. **prvoga horizonta utvrde** građen je na način da su postavljani okomiti stupovi koji su držali vodoravne grede i daske: usp. na sl. 3 položaj SJ 46 – vodoravna drvena greda u istočnome profilu na sjevernoj strani rubnoga nasipa središnjeg humka. Na južnoj strani nasipa, unutar sloja SJ 35, pronađen je ukop druge takve grede (SJ 30) u kojem nije bilo ostataka drveta. Ona je u vezi sa stupom SJ 26 u kojem također nije bilo ostataka drveta, a koji se očuvao u glinoznome nasipu u obliku rupe. Međutim, ta južna greda SJ 30, čiji je ukop sezao do razine dna ukopa SJ 26, kao i stup SJ 26, pripadaju možda ipak drugome horizontu života na utvrđi, odnosno predstavljaju neke kasnije preinake, vjerojatno kasnije dodavanje ili popravak palisade. Stupovi i grede u najstarijem horizontu pronađeni su mahom na sjevernome dijelu sonde i to u pravilnim odnosima. Južno od spomenute vodoravne grede SJ 46 pronađen je na dubljoj

Sl. 5 Sloj SJ 36 u sjevernome dijelu sonde: lijevo – ostaci drvenih dasaka i greda, desno – niz stupova u kanalu SJ 75/76, pogled sa zapada (snimio: S. Krznar)
Fig. 5 Layer SU 36 in the north part of the trench: left – the remains of wooden planks and beams, right – a series of post-holes of pillars in the channel SU 75/76, view from the west (photo: S. Krznar)

Sl. 6 Pogled na dno iskopa s ostacima rupa od stupova (u sredini kanal SJ 75/76 s nizom rupa od stupova) (snimila: T. Tkalčec)
Fig. 6 View of the bottom of the trench with the remains of the post-holes (in the middle channel SU 75/76 with a series of post-holes) (photo: T. Tkalčec)

razini u nasipu ukop kanala za postavljanje stupova SJ 76 u kojem su u pravilnom nizu postavljena tri stupa kojima je drvena građa bila očuvana, jedan od njih vidljiv je i u istočnome profilu – SJ 66/67 (sl. 3, sl. 5, usp. i sl. 6). Vrlo je izgledno da su ovi kao i ostali stupovi predstavljali i obrambenu ogradu, palisadu oko centralnoga dijela utvrde. Kako je ta palisada bila građena, odnosno je li postojala i platforma za branitelje, ne znamo – valjalo bi nastaviti istraživanja prema samome središtu središnjega humka, međutim pronalazak drveta SJ 83 bi predstavljao indikativni nalaz (usp. sjeverni dio istočnoga profila na sl. 3), kao i pronalazak više stupova na sjevernome dijelu sonde i još jedne drvene grede unutar sloja SJ 36 koja je položajem paralelna s južnijom SJ 46 što drži sami nasip s njegove sjeverne strane kao i s nizom stupova u kanalu SJ 75/76. Sloj SJ 36 na sjevernome dijelu je vrlo debeo i ustvari se sastoji od dvije faze. Sredinom toga sloja pronađene su i očuvane daske koje predstavljaju vjerojatno urušeni dio neke, u ono doba povišene drvene strukture, možda upravo platforme ophoda na palisadi ili ipak neke drvene rubne prostorije drugačije namjene (sl. 5–6). Navedene daske, odnosno drvena konstrukcija koja se nadvijala nad ovim udubljenim prostorom, vjerojatno je trajala neko vrijeme te se potom urušila u jarak. Međutim, keramički nalazi u sloju SJ 36 iznad tih dasaka ne ukazuju na neke tipološko-kronološki distinktivne elemente od nalaza iz donjega dijela SJ 36, ispod dasaka.

U slojevima nasipa SJ 61, SJ 68 i SJ 41 (uglavnom sterilnih slojeva žute, žuto-okere ili sivkastožute ilovače) nema pokretnih nalaza. Gradnja nasipa s tim je slojevima završena, na njih se talože kulturni slojevi s ostacima razlomljenih keramičkih posuda i drugim nalazima koji ukazuju na intenzivan život na utvrdi kroz daljnja razdoblja (sl. 3).

Slojevi tanko nataloženi na samome južnom dijelu nasipa – SJ 43, SJ 42 i SJ 37 predstavljali bi zasip prvobitnoga (vanjskog?) jarka oko prvobitne utvrde, odnosno predstavljaju otpadni materijal iz života na utvrdi tijekom druge faze prvoga horizonta. Oni su preslojeni, odnosno odrezani sa zaravnatim slojem SJ 35 u čijoj fazi pretpostavljamo i podizanje stupa SJ 26 (s vodoravnom gredom SJ 30) koji može predstavljati popravak palisade u drugome horizontu utvrde i proširivanje nasipa. Vidljivo je, naime, da stup SJ 26 i greda SJ 30 ne prodiru kroz prve slojeve nasipa „bedema“ rubne površine središnjega uzvišenja, što bi bilo za očekivati ukoliko bi oni predstavljali prvu fazu izgradnje nasipa „bedema“.

Slojevi SJ 27, SJ 23 (vatrište?) i SJ 40, tj. 22 također predstavljaju drugu fazu života u prvome horizontu utvrde, a nastali su u možda u relativno kraćem vremenskom razdoblju – nalazi iz njih međusobno se spajaju (usp. sjeverni dio istočnoga profila sonde na sl. 3). Zadnji očuvani sloj iz prve faze je SJ 24.

Nalazi iz sloja SJ 36, odnosno iz prve faze prvoga horizonta ukazuju na 13. st., rekli bismo njegovu drugu polovicu ili kraj 13. st. (eventualno sami početak 14. st.), s naglašenim tradicijama keramike razvijenoga srednjeg vijeka. Nalazi kuhinjske keramike iz sloja SJ 27 i ostalih slojeva druge faze prvoga horizonta nemaju više tako intenzivne tipološke tradicije kuhinjske keramike razvijenoga srednjeg vijeka. Započinju se koristiti i razvijeniji oblici rubova lonaca koji intenzivnije zaživljuju u drugome horizontu utvrde, dobro datiranome sa stolnom keramikom i ostalim nalazima u 15. st. Stoga pretpostavljamo da bi slojevi SJ 27, SJ 23, SJ 40 (22) i SJ 24 te ostali slojevi druge faze prvoga horizonta pripadali 14. st. Međutim, nalazi glaziranoga lukovičastog pećnjaka iz SJ 27, ulomka majoličke posude, dna staklene čaše kao i gornjega dijela staklene boce ukazivali bi prije na mogućnost da je već

ovdje riječ o samome kraju 14. te početku 15. st. Tada se dovodi u pitanje je li ipak na terenu postojala neka cezura u životu. Ipak, pretpostavljamo, ona bi morala ostaviti neki sloj bez nalaza, odnosno sloj na nasipu ruba središnjega uzvišenja s nalazima napuštanja utvrde, što iz profila vidimo da nije bio slučaj. Drugo objašnjenje moglo bi biti to da je važna osoba živjela u 14. st. na utvrdi koja je imala takve veze i financijske mogućnosti da je već zarana mogla početi koristiti luksuzniji stolni pribor te je luksuznijim namještajem i opremom opremala svoj dvor (glazirane kaljeve peći), što inače na našim gradištima nižega plemstva nije slučaj u 14. st. Buduće će analize razjasniti ova pitanja, nadamo se, te je moguće da će se pri konačnoj stratifikaciji lokaliteta slojevi tzv. druge faze prvoga horizonta morati pripisati kasnijem vremenu, a samim time će možda doći i do preimenovanja horizonta utvrde. Za sada predlažemo sliku kakvu iščitavamo iz stratigrafije i tipoloških obilježja keramičkih nalaza iz slojeva.

Prva faza **drugoga horizonta utvrde** jasno je prepoznata u sloju intenzivne crvenosmeđe boje SJ 19, pretpostavljamo nastalom uslijed truljenja drvene građe, koji nam ukazuje na neke građevinske djelatnosti, možda rušenje stare građe te popravke ili samo dodavanje drugih drvenih prostorija (sl. 3). Nalazi kuhinjske keramike unutar sloja SJ 19 vrlo su slični onima iz druge faze prvoga horizonta i dosta se razlikuju od već razvijenijih oblika u sloju SJ 18 i gornjim slojevima. Prema tome mogli bismo reći da se ta građevinska intervencija, koja je ostavila nataloženi sloj SJ 19, mogla dogoditi već negdje krajem 14. st., a potom slijede slojevi života na preuređenoj utvrdi u 15. st. (SJ 18, SJ 17, SJ 15). U SJ 18 to potvrđuje i nalaz strelice za samostrijel, a nalazi stolne keramike i majolike iz ostalih slojeva potkrepljuju dataciju u 15. st. Negdje u toj drugoj fazi drugoga horizonta utvrde dolazi i do proširivanja rubnoga nasipa oko središnjega humka (formiranje sloja SJ 35) i popravka palisade o čemu svjedoči stup SJ 26 (i vodoravna greda SJ 30). Kako je rupa od moćnoga stupa SJ 26 i u višim slojevima očuvana, možemo zaključiti da je palisada kroz čitavo to razdoblje bila u funkciji, barem do vremena formiranja sloja SJ 15, ako ne i kasnije. Naime, nije jasan odnos slojeva SJ 15 i SJ 9, a gornji sloj SJ 14 zasigurno se prekida na južnoj strani nasipa (usp. sl. 3).

Drugome horizontu pripadaju i slojevi SJ 21, SJ 10, SJ 9 (pa i SJ 2?) na južnome dijelu nasipa te slojevi SJ 14, SJ 13 na sjevernome dijelu. Taloženje sloja intenzivne tamne boje SJ 14 (smeđa humusna zemlja s dosta gara) vjerojatno ukazuje na dodatne graditeljske preinake u kojima je korištena drvena građa (ili tragove požara na utvrdi?) te možemo reći da predstavlja treću fazu drugoga horizonta utvrde, dok bi četvrtu fazu istoga horizonta predstavljao sloj SJ 13.

Kuhinjska keramika pronađena u slojevima drugoga horizonta utvrde zadržava stare tradicije, međutim rubovi su oštrije profilirani, učestaliji ukras je plitko rebrenje i žljebljenje, nizovi crta i dalje se koriste iako su, statistički gledano, manje u uporabi, dok je valovnica vrlo rijetka. Svi ti slojevi obiluju nalazima stolne keramike, kako finih čaša i vrčeva ukrašenih crvenim slikanjem, tako i ulomcima luksuznije uvozne robe – majoličkih vrčeva i zdjela (sl. 7–8). Pronađeni su i ulomci čaša koje se datiraju u 15. st., a pronalazimo ih na svega nekoliko lokaliteta na požeškome i moslavačkome te virovitičkome području (sl. 8). Pretpostavlja se da je radionica bila u benediktinskom samostanu Rudinama kod Požege. Možemo zaključiti kako materijal ne ukazuje na neke kronološki razlikovne elemente između debelo nataložениh slojeva drugoga horizonta, odnosno 15. st. na utvrdi. Uz kuhinjsku i stolnu keramiku, pronađeni su i brojni drugi nalazi u tim slojevi-

Sl. 7 Ulomak majoličke posude iz sloja SJ 15 (snimila: T. Tkalčec)

Fig. 7 Fragment of majolica vessel from layer SU 15 (photo: T. Tkalčec)

ma koji ukazuju na ostale aspekte života na utvrđi.

Na ovome mjestu valja opisati situaciju na samome južnom dijelu sonde. Prigodom iskopavanja jasno se na tome dijelu odvajala glina od rastresite zemlje te je prepoznat ukop SJ 28/31 (usp. sl. 3). Međutim, zapuna toga ukopa djelomično se sastojala od niza slojeva rastresite zemlje koji su u ukop klizili sa sjevera, odnosno od nasipa ruba središnjega uzvišenja. Nije bilo moguće jasno razlučiti trenutak ukopa ove cjeline, pa se niti iz profila jasno to ne može iščitati. Naizgled se čini kako je riječ o ukopu iz trećega horizonta utvrde, međutim nalazi u samoj zapuni ne ukazuju na neku bitnu kronološku razliku. Ne isključujemo mogućnost da je ukop SJ 31 ustvari ukop za još jedan stup palisade, možda iz drugoga horizonta utvrde koji se s vremenom kako je drvo trunulo punio mate-

rijalom i iz 15. st., a ne samo kasnijim. Naime, trupac je s južne strane mogao biti otvoren, odnosno neukopan u glineni nasip te je iz toga razloga ukop prepoznat samo na sjevernoj strani.

Trećem horizontu pripadao bi sloj SJ 3 i intervencija u njemu – iskop jame SJ 11/12 (usp. sl. 3). Odmah ispod sloja SJ 3 nalazio se i tanak sloj SJ 4 (nevidljiv u profilu sonde), a u trenutku njegovoga formiranja na vrhu rubnoga nasipa središnjega uzvišenja, tik sjevernije od ostataka SJ 11/12, zamijećena je svojevrsna podnica od zapečene zemlje kružnoga tlocrta – SJ 5. Njezinim uklanjanjem netom ispod nje, a na razini vrha sloja SJ 8, nalazila se pravilna struktura od opeka nevezanih malterom izduženoga, gotovo pravokutnoga tlocrta – SJ 6 (sl. 9). U sloju SJ 8 na sjevernoj padini rubnoga nasipa središnjega uzvišenja također se nalazila struktura u obliku „taraca“ od opeka, mahom lomljenih, kružnoga tlocrta, u čijoj sredini je bio i bijeli kreč ili pepeo – SJ 7 (sl. 9). Ove strukture, SJ 5–6 i SJ 7 nepoznate su namjene, možda ukazuju na kakva vatrišta/ognjišta, no ukazivale bi i na mogućnost da u trenutku njihova postojanja, dakle u trećem horizontu utvrde, ovdje više nije postojala drvena palisada ili barem da platforma za ophod nije više bila u funkciji. U slojevima 3. horizonta utvrde, osobito u sloju SJ 3, pa i u humusnome sloju SJ 1 pronađeni su ulomci keramike koji bi ukazivali na ukus kasnoga srednjeg vijeka, ali uvodi se element kuhinjskih posuda glaziranih s unutarnje strane. Takve posude javljaju se već krajem 15. st., a učestalije tek u 16. st.

Zaključak

Sagledavajući ukupne rezultate kratkotrajnih arheoloških istraživanja na arheološkom nalazištu Veliki Zdenci – Crni Lug možemo zaključiti kako su oni pružili izuzetne spoznaje o načinima gradnje jednoga gradišta u njegovim raznim fazama, dok su pokretni nalazi osvijetlili kronološka opredjeljenja pojedinih horizonata i faza života na utvrđi te, dakako, pružili uvid u standard života vlasnika utvrde kao i ostalih stanovnika.

Početak života na utvrđi seže do u drugu polovicu 13. st. Već tada je vlasnik lokaliteta vjerojatno imao visoki standard što se očituje u pronalasku urušene kaljeve

Sl. 8 Ulomci čaša ukrašenih biblijskim motivima iz SJ 9 i SJ 10 (snimila: T. Tkalčec)

Fig. 8 Fragments of ceramic cups decorated with biblical motifs from SU 9 and SU 10 (photo: T. Tkalčec)

Sl. 9 Strukture SJ 7 (lijevo) i SJ 6 (desno), pogled sa zapada (snimio: S. Krznar)

Fig. 9 Structures SU 7 (left) and SU 6 (right), view from the west (photo: S. Krznar)

peći i opečne podnice. U prvome horizontu formira se utvrda, gradi nasip na rubu središnjega uzvišenja i formira jarak. Ne isključujemo mogućnost da je prvobitna utvrda možda bila manje centralne površine, tj. da je središnje uzvišenje bilo manjega promjera i da ovaj nasip ustvari predstavlja prvi bedem prvobitne utvrde. U drugome horizontu možda je došlo do proširivanja središnjega uzvišenja te je uslijed toga došlo i do formiranja povišenoga rubnog nasipa na samome rubu središnjega uzvišenja utvrde kakvu mi danas vidimo na terenu. Za utvrđivanje takve pretpostavke valja otvoriti površinu prema samome središtu centralnoga humka, iako već sada možemo pomišljati na to da dubina iskopa, kao i nalazi drvene građe u sjevernome dijelu arheološke sonde potvrđuju tu pretpostavku i ukazuju na to da se upravo na tome području nalazio unutarnji jarak prvobitne utvrde.

Prvi horizont, dakle, obiluje i ostacima drvene građe koja se očuvala na velikim dubinama. Ti ostaci ukazuju na načine gradnje nasipa (bedema?) te na palisadu koja je s unutarnje strane bedema, odnosno nad prvim jarkom imala vjerojatno i platformu za ophod branitelja. Sporadični nalazi stolne keramike iz druge faze prvoga horizonta utvrde potvrđuju plemićko podrijetlo vlasnika utvrde, odnosno visoki standard života i praćenje europskih modernih standarda ondašnjega načina života viših društvenih slojeva. Ipak, valja ostaviti otvorenom mogućnost da slojevi ovdje nazvane druge faze prvoga horizonta možda potječu iz nešto mlađih razdoblja, čime bi se otvorilo pitanje što se s utvrdom događalo tijekom 14. st.

U drugome horizontu rubni nasip središnjega uzvišenja ili čitavo središnje uzvišenje, kako smo objasnili, proširuje se, popravljaju se palisada, možda se događaju i neke druge graditeljske djelatnosti, dogradnje ili popravci (uslijed požara?), o čemu svjedoči taloženje nekoliko tamnih kulturnih slojeva. Intenzivan život drugoga horizonta ostavio je brojne nalaze iz 15. st. Osobito se ističe izuzetno visok broj luksuznijih nalaza stolne keramike.

Možemo konstatirati da njihova kvaliteta i brojnost ne zaostaje niti u kojem pogledu za burgovima, dapače na pojedinim burgovima statistički gledano nemamo toliku količinu uvozne stolne keramike. To nam svjedoči o tome da je vlasnik, odnosno vlasnici utvrde, bez obzira što ona nije bila kamena, bio po standardu, a vjerojatno i socijalnome statusu u rangu s plemstvom koje je podizalo kamene burgove. Utvrda nikako nije bila građena isključivo od drvene građe. U istraživanjima je u svim horizontima bilo nalaza opeke, manje u prvome horizontu, no u ostala dva u većim količinama. Iako nismo naišli na čvrstu zidanu strukturu od same opeke, postojanje takvih zgrada i prostorija ne treba isključiti, a valja ih potražiti u budućim arheološkim istraživanjima na drugim pozicijama, osobito na samome središtu utvrde. Priče i legende koje i danas kolaju o tome da su s ove „Gradine“ odvožene cigle za izgradnju pravoslavne crkve u Zdencima mogu pronaći potvrde u našim pronalascima opeka na lokalitetu. Kakav je pokrov utvrde bio u prvome horizontu ne znamo, međutim pronalasci ulomaka biber crijepa u slojevima trećega horizonta, a koji se tipološki mogu datirati u 15. st., ukazuju na to da su postojale zgrade pokrivene crijepom u drugome horizontu utvrde, dakle u 15. st. Vjerojatno su te zgrade preživjele i do u 16. st. te su ostaci ulomaka crijepa pronađeni u slojevima trećega horizonta. Nema pokazatelja da bi se život na utvrdi odvijao iza polovice 16. st.

Svi naši nalazi mogu potkrijepiti tezu da je utvrda Crni Lug ustvari castrum *Zdench Inferior*. Nastala je krajem 13. st., traje vjerojatno i kroz 14. st., intenzivan život se osobito odvija tijekom 15. st. Bogati nalazi stolne keramike, koji prije ukazuju na drugu polovicu 15. st., potvrđuju pretpostavku da se upravo ovdje mogao odvijati Hrvatski sabor 1478. godine. Arheološki pokazatelj vremena prestanka života na utvrdi poklapaju se s podatkom da su Zdenci pali pod Osmanlije odmah nakon pada Virovitice 1552. godine.

Literatura

- Bösendorfer, J., 1994, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske Baranjske, Vukovske i Srijemske te Kraljevskog i slobodnog grada Osijeka*, 2. izdanje Vinkovci (1. izdanje Osijek 1910).
- Dujmović, D. 2018, Zdenci u 13. i 14. stoljeću – prilog poznavanju kulturnog krajolika, *Scrinia Slavonica*, Vol. 18, 17–27.
- Frntić, F. 1977, Prvi pisani tragovi o Zdencima, in: *Veliki i Mali Zdenci: prilog za historiju sela*, Matušek J. (ed.), Jednota, Daruvar, 7–44.
- Frntić, F., Herout, V. 1995, *Vila Bilogorska*, Ogranak Matice hrvatske Grubišno Polje, Virovitica.
- Herout, V. 2016, *U sjeni prošlosti: Veliki i Mali Zdenci*, Ogranak Matice hrvatske Grubišno Polje, Daruvar.
- Jakovljević, G. 2012, *Registar arheoloških nalaza i nalazišta Bjelovarsko-bilogorske županije*, Gradski muzej Bjelovar, Bjelovar.
- Škiljan, F. 2010, *Kulturno historijski spomenici Zapadne Slavonije s pregledom povijesti zapadne Slavonije od prapovijesti do 20. stoljeća*, Srpsko narodno vijeće, Zagreb.
- Tkalčec, T. 2012, Rekognosciranje srednjovjekovnih gradišta na području bilogorskog kraja i Zapadne Slavonije 2011. g., *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. VIII, 115–127.
- Tkalčec, T. 2017, Terenski pregled Općine Grubišno Polje u 2016. godini, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIII, 152–159.
- Tomić, S. E. 1912, Gradine u okolici Vel. Zdenaca, *Prosvjeta: list za zabavu, znanost i umjetnost*, god. XX, br. 15–16, kolovoz 1912., Zagreb, 602–604.

Summary

The Archaeological Site of Veliki Zdenci – Crni Lug, called also “Gradina” (which in Croatian means the place or the ruins of a fort/castle), is located between the southern part of the village of Veliki Zdenci and the Ilova River. The fort is located in the forest called Crni Lug (Black Grove), south of the hillside where the cemetery is located. This lowland fortification is actually shaped from the southern slope of that hill. The central elevation of the circular ground is about 30 m in diameter and overhangs the surrounding terrain by about 3.5 m. It is surrounded by the three embankments and ditches on the south side, while on the north an elevated “semi-moon-shaped” plateau is situated. The earthen ramparts are preserved at a height of 2.5 to 1.5 m. The width of the defensive ditches is 4–5 m. The system of ditches and ramparts makes the defensive zone of the central elevation from its southern side, while in the north mentioned elevated plateau of irregular shape is situated.

In bibliography this position is linked to the Zdench castle, which is first mentioned in historical sources in 1272. In Zdenci, in 1474 the Croatian Parliament was held, where important decisions were made about the nobility’s obligation to participate in the defence of the country from the Ottomans.

An archaeological trench was opened on the southern part of the central plateau of the fortification. The excavation provided evidences for the different phases of rampart construction during the time of the first fortress in the 13th century, and later for the ways the small fortification was remodelled to a larger one in the 15th century. Numerous finds have been found. Finds of luxury tableware from the 15th century suggest that the owner of the fort was a person who kept close watch on the fashion trends of the Central European contemporary nobility.